

III nagroda – mgr inż. Natalia Rychlik za pracę pt. „Analiza wybranych parametrów wełny alpaka rasy Huacaya oraz owiec olkuskich”. Praca wykonana pod kierunkiem **dr hab. Katarzyny Czyż** w Zakładzie Hodowli Owiec i Zwierząt Futerkowych, Instytut Hodowli Zwierząt, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu.

Pozostałe prace uzyskały punktację poniżej wyróżnienia.

Nagrodę specjalną im. Profesora Bronisława Raka dla autora najlepszej pracy w 39. edycji Konkursu na najlepszą pracę magisterską z zakresu zootechniki i rybackstwa przyznano **mgr inż. Elżbiecie Kosiak** za pracę pt. „Doskonalenie bydła w oparciu o indeksy hodowlane”. Praca wykonana pod kierunkiem **prof. dr hab. Zbigniewa Sobka** w Katedrze Genetyki i Podstaw Hodowli Zwierząt, Wydział Medycyny Weterynaryjnej i Nauk o Zwierzętach, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu.

Nagrody dla laureatów konkursów ufundowali:

- AdiFeed Sp. z o.o.
- Drobiarstwo Działy Specjalne „MALEC”
- Instytut Fizjologii i Żywienia Zwierząt im. Jana Kielańskiego PAN w Jabłonie

- Instytut Zootechniki – Państwowy Instytut Badawczy w Krakowie
- Instytut Zootechniki PIB Zakład Doświadczalny Kołuda Wielka
- Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie
- POLMASS SA w Bydgoszczy
- Polska Federacja Hodowców Bydła i Producentów Mleka
- Polski Związek Hodowców i Producentów Bydła Mięsnego
- Sano-Nowoczesne Żywnienie Zwierząt Sp. z o.o.
- Wydział Bioinżynierii Zwierząt Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie
- Wydział Biologii i Hodowli Zwierząt Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu
- Wydział Hodowli i Biologii Zwierząt Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie
- Wydział Medycyny Weterynaryjnej i Nauk o Zwierzętach Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu
- Wytwórnia Pasz „LIRA” Sp. z o.o.

Ocena relacji człowiek - zwierzę w gospodarstwach mlecznych – część druga

**Krzysztof Adamczyk, Małgorzata Morawa-
-Jabłońska, Dominika Zwierkowska**

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

Fundamentalnym, jak dotąd, kryterium opisującym poziom dobrostanu zwierząt jest ich zdolność do odczuwania (ang. *sentience*) [3]. W przypadku klasycznych już Pięciu Wolności zostało to wyrażone w sposób negatywny („wolności od...”), zakładając przede wszystkim potrzebę minimalizowania dyskomfortu, bólu, cierpienia zwierząt w konkretnych warunkach ich życia [4]. Obecnie to podejście zostało uzupełnio-

ne przez sferę dobrostanu pozytywnego (ocenie podlegają m.in. pozytywne relacje człowiek-zwierzę, pozytywna emocjonalność zwierząt) w ramach tak zwanego Modelu Pięciu Domen, co zresztą było już wcześniej sygnalizowane w formie *The Welfare Quality® Assessment Protocols* [6, 7]. Warto bowiem podkreślić, że nawet w warunkach chowu zwierząt, doznają one nie tylko trudnych doznań wymagających podejścia prodobrostanowego w układzie „wolności od...”, na których zwykle skupia się opinia społeczna i aktywiści prozwierzęcy, ale także odczuwają przyjemność, czy inne pozytywne emocje. W odniesieniu do bydła mlecznego zauważył to na przykład Adamczyk (2018), wskazując między innymi na znaczenie pozytywnych wskaźników behawioralnych w ocenie dobrostanu tej grupy zwierząt [1].

Jednak czy i jak postrzegają sferę bólu, cierpienia, czy też emocjonalności pozytywnej osoby na co dzień pracujące przy bydle mlecznym? Na to pytanie starano się odpowiedzieć w ramach ankietyzacji przeprowadzonej w wybranych gospodarstwach Polski południowej i południowo-zachodniej (metodologia badawcza została opisana w artykule „Ocena relacji człowiek-zwierzę w gospodarstwach mlecznych – część pierwsza” PH 4/2022).

Uzyskane wyniki wykazały między innymi, że zdecydowana większość osób ankietowanych była zdania, iż nowo narodzone cielęta, jałówki starsze i krowy są zdolne do odczuwania bólu – w zależności od grupy zwierząt, odpowiedzi „tak” i „zdecydowanie tak” zaznaczyło w sumie około 70-80% respondentów z gospodarstw małych i około 90% respondentów z gospodarstw dużych (tab. 1). Przy czym bardziej niezdecydowane w tym przypadku okazały się osoby z gospodarstw małych – szczególnie wobec cieląt (20,0%) i jałówek (18,0%). Natomiast znikoma liczba wskazań na opcję „nie interesuje mnie to” wskazuje na to, że osoby ankietowane najczęściej zwracały uwagę na występowanie bólu u zwierząt.

Natomiast swego rodzaju trudnym do jednoznacznej interpretacji problemem dla respondentów okazało się pytanie o zdolność zwierząt do doznawania cierpienia psychicznego – pomimo że sumarycznie rzecz ujmując, ponad połowa osób ankietowanych wybierała opcje „tak” i „zdecydowanie tak” (tab. 2). Tymczasem spora grupa respondentów (około 30-35%) decydowało się na wybór odpowiedzi „trudno powiedzieć”. Z kolei w porównaniu do zadanych wcześniej pytań o ból zwierząt (por. tabela 1) wzrosła liczba odpowiedzi negatywnie odnoszących się do możliwości odczuwania cierpienia psychicznego u bydła. Natomiast zaledwie kilka procent osób (sami mężczyźni) zadeklarowało, że problem ten ich nie interesuje.

Powyższe dylematy mogą wynikać między innymi z różnic międzygatunkowych w relacji człowiek-zwierzę i wynikających z tego trudności w obiektywnej ocenie poziomu dystresu u bydła (silne ryzyko antropomorfizacji zwierząt – por. Zwierkowska i Adamczyk, 2021) [8]. O ile na przykład stosunkowo łatwo jest człowiekowi zinterpretować symptomy silnego bólu fizycznego u tych zwierząt, to rozpoznawanie bólu o mniejszym natężeniu może sprawiać poważne problemy – między innymi dlatego, że bydło prawdopodobnie stara się go nie okazywać, gdyż w warunkach naturalnych bardzo często prowokuje to atak drapieżników. Z tego jednak wynika, że osoby pracujące przy bydłach powinny mieć podstawową wiedzę w zakresie rozpoznawania dystresu u tych zwierząt oraz posiadać stosowne umiejętności w tym zakresie [2].

Niemniej jednak dosyć wyraźne zróżnicowanie odpowiedzi respondentów na temat bólu i cierpienia psychicznego u bydła w badaniach własnych wskazuje na jednoznaczne rozróżnianie przez ankietowanych występowania obu stanów u zwierząt. Można przy tym zaobserwować, że dla osób odpowiadających twierdząco na pytanie o cierpienie psychiczne bydła, zarówno cielęta, jałówki, jak i krowy miały podobny rozkład odpowiedzi. Świadczy to prawdopodobnie o tym, że respondenci ci nie mieli w tym przypadku wątpliwości ze względu na wiek zwierząt i ewi-

dentne różnice w ich zachowaniu się (zwłaszcza między nowo narodzonymi cielętami i krowami).

Warto w tym momencie zauważyć, że zasadniczo w społeczeństwie polskim postrzeganie i rozróżnianie bólu fizycznego i cierpienia psychicznego u zwierząt jest jak dotąd niedostatecznie poznane. Według informacji uzyskanych bowiem przez czołowe instytucje zajmujące się badaniem opinii społecznej (Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, Kantar Polska S.A. Warszawa, Fundacja Instytut Badań Rynkowych i Społecznych IBRiS), tego typu analiz nie wykonywano dotąd w sposób kompleksowy w skali ogólnopolskiej [1]. Już sama interpretacja postrzegania bólu u zwierząt przez Polki i Polaków na podstawie dotychczasowych ankietyzacji bywa kłopotliwa (a co dopiero odniesienie się do cierpienia psychicznego zwierząt). Przykładowo według CBOS (2018) respondenci na ogół (80%) uważali, że „wszystkie zwierzęta odczuwają ból tak samo, jak człowiek” [5]. Trudno jednak nie zadać w tym kontekście pewnych fundamentalnych pytań wyjaśniających, np. czy respondenci tak samo definiowali pojęcie bólu oraz jakie istoty żywe rozumieli jako zwierzęta? Tak czy inaczej, w odbiorze społecznym ból i/lub cierpienie zwierząt stanowi podstawowe kryterium tego, co wolno, a czego nie wolno człowiekowi z nimi zrobić (co jest szczególnie wzmacniane przez działalność aktywistów prozwierzęcych). Zatem chociażby z tego powodu (oprócz konieczności zapewnienia zwierzętom dobrostanu na odpowiednim poziomie), należy zwracać szczególną uwagę na te zagadnienia na poziomie gospodarstwa i kształtowanych tam relacji człowiek-zwierzę.

Z badań własnych wynika ponadto, że bez względu na wielkość gospodarstwa respondenci najczęściej uważali, że krowy potrafią się „cieszyć”, a zachowanie to było dostrzegane przez osoby ankietowane – tak uważało 38,0% respondentów z gospodarstw małych i 46,2% z gospodarstw dużych (tab. 3). Z kolei około 20-30% osób było zdania, że „podobno takie zachowania u krów występują”. Mniej więcej tyle samo osób wskazywało, że nie tylko dosyć często obserwowali takie zachowania u krów, ale także miło im je widzieć „zadowolone”. Z drugiej strony marginalną grupę (0,0%-3,8%) stanowili respondenci, których problem postawiony w pytaniu zupełnie nie interesował a osób dystansujących się od pozytywnej odpowiedzi („być może tak, ale po co się nad tym zastanawiać?”) było stosunkowo niewiele (6,0-11,2%). Z reguły deklaracje kobiet i mężczyzn w obrębie poszczególnych grup gospodarstw charakteryzowały się zbliżonym udziałem procentowym. Wyjątek stanowiły odpowiedzi „być może tak, ale po co się nad tym zastanawiać?”, „tak, podobno takie zachowania u krów występują” oraz „tak, dosyć często obserwuję takie zachowania u krów i miło mi je widzieć zadowolone” w obrębie gospodarstw dużych – pierwsze dwie

Tabela 1
Odpowiedzi respondentów na pytanie: czy nowo narodzone cielęta, jałówki starsze (w wieku powyżej 6 miesięcy) i krowy odczuwają ból?

Wielkość gospodarstw	Płeć	Odpowiedzi (%)																	
		zdecydowanie tak			nie			zdecydowanie nie			trudno powiedzieć			nie interesuje mnie to					
		C	J	K	C	J	K	C	J	K	C	J	K	C	J	K			
Małe	♂	47,2	52,7	52,7	19,4	22,2	36,1	2,8	2,8	2,8	5,6	0,0	0,0	22,2	16,7	5,6	2,8	5,6	2,8
	♀	50,0	50,0	61,5	28,6	28,6	30,8	0,0	0,0	0,0	7,1	0,0	0,0	14,3	21,4	7,7	0,0	0,0	0,0
	ogółem	48,0	52,0	55,2	22,0	24,0	34,7	2,0	2,0	2,0	6,0	0,0	0,0	20,0	18,0	6,1	2,0	4,0	2,0
Duże	♂	53,9	55,7	66,7	42,3	38,5	33,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,8	5,8	0,0	0,0	0,0	0,0
	♀	71,4	75,0	78,6	25,0	21,4	21,4	3,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,6	0,0	0,0	0,0	0,0
	ogółem	60,0	62,5	71,1	36,2	32,5	28,9	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,5	5,0	0,0	0,0	0,0	0,0

C – nowo narodzone cielęta, J – jałówki starsze, K – krowy

Tabela 2
Odpowiedzi respondentów na pytanie: czy nowo narodzone cielęta, jałówki starsze (w wieku powyżej 6 miesięcy) i krowy mogą cierpieć psychicznie?

Wielkość gospodarstw	Płeć	Odpowiedzi (%)																	
		zdecydowanie tak			nie			zdecydowanie nie			trudno powiedzieć			nie interesuje mnie to					
		C	J	K	C	J	K	C	J	K	C	J	K	C	J	K			
Małe	♂	19,4	22,9	22,2	16,7	25,7	27,8	13,9	5,7	2,8	2,8	0,0	0,0	36,1	37,1	38,9	11,1	8,6	8,3
	♀	21,5	35,7	28,6	35,7	35,7	50,0	7,1	7,1	7,1	0,0	0,0	0,0	35,7	21,5	14,3	0,0	0,0	0,0
	ogółem	20,0	26,5	24,0	22,0	28,6	34,0	12,0	6,1	4,0	2,0	0,0	0,0	36,0	32,7	32,0	8,0	6,1	6,0
Duże	♂	9,6	9,6	13,5	48,1	44,3	46,2	7,7	3,8	3,8	7,7	0,0	0,0	23,1	38,5	32,7	3,8	3,8	3,8
	♀	35,7	42,9	46,4	17,9	17,9	21,4	10,7	7,1	3,6	0,0	3,6	3,6	35,7	28,5	25,0	0,0	0,0	0,0
	ogółem	18,7	21,2	25,0	37,5	35,0	37,4	8,8	5,0	3,8	5,0	1,3	1,3	27,5	35,0	30,0	2,5	2,5	2,5

C – nowo narodzone cielęta, J – jałówki starsze, K – krowy

Tabela 3

Odpowiedzi respondentów na pytanie: czy Pani/Pana zdaniem krowy potrafią się „cieszyć”?

Wielkość gospodarstw	Płeć	Odpowiedzi (%)				
		zupełnie mnie to nie interesuje	być może tak, ale po co się nad tym zastanawiać?	tak, podobno takie zachowania u krów występują	tak, takie zachowania obserwuję u krów	tak, dosyć często obserwuję takie zachowania u krów i miło mi je widzieć „zadowolone”
Małe	♂	0,0	5,6	25,0	36,1	33,3
	♀	0,0	7,1	21,4	42,9	28,6
	ogółem	0,0	6,0	24,0	38,0	32,0
Duże	♂	1,9	13,5	26,9	46,2	11,5
	♀	7,1	7,1	7,1	46,5	32,2
	ogółem	3,8	11,2	20,0	46,2	18,8

opcje częściej wybierali mężczyźni (13,5% i 26,9% wobec 7,1% i 7,1% u kobiet), natomiast odpowiedź ostatnią bardziej preferowały kobiety (32,2% wobec 11,5% w przypadku mężczyzn).

Zdecydowana większość ankietowanych osób uważała, że krowy mogą odczuwać przyjemność (tab. 4). Wśród osób z gospodarstw małych większość była zdania, że powodem tego może być spożywanie paszy oraz możliwość korzystania z pastwiska/wybiegu (odpowiednio: 73,5% i 63,3%). Natomiast osoby z gospodarstw dużych w większości uważały, że źródłem przyjemności u krów są głównie relacje społeczne w grupie zwierząt oraz spożywanie paszy (odpowiednio: 78,8% i 66,3% odpowiedzi). Ponadto w opinii blisko 60% respondentów z tej grupy pozytywne doznania zwierząt mogą pochodzić także z relacji człowiek-zwierzę (wobec 51,0% takich deklaracji osób z małych gospodarstw) a 51,3% osób wskazało,

że ważny jest dostęp zwierząt do pastwiska lub wybiegu.

Podsumowując, badania ankietowe wykazały, że osoby pracujące przy bydło mlecznym nie tylko zwracały dużą uwagę na ból zwierząt, ale także odróżniały go od ich cierpienia psychicznego. Jednakże respondenci dostrzegali także pozytywną emocjonalność bydła, wskazując przy tym, że ich źródłem mogą być zarówno „doznania bezosobowe” (przyjemność spożywania paszy, czy też przebywania na wybiegu/pastwisku), jak i mające charakter społeczny (relacje społeczne w grupie zwierząt, ale też relacje człowiek-zwierzę, na co wskazywała ponad połowa respondentów – bez względu na to, czy ich praca miała miejsce w małych, czy w dużych gospodarstwach). W kontekście uzyskanych raczej wstępnych, wyników wydaje się, że w przyszłości warto poddać analizie bardziej reprezentatywną grupę osób w skali kraju, co powinno być interesujące i przydatne nie tylko z punktu widzenia badawczego, ale także praktycznego.

Tabela 4

Odpowiedzi respondentów na pytanie: czy Pani/Pana zdaniem krowy mogą odczuwać przyjemność? (opcja wielokrotnego wyboru)

Wielkość gospodarstw	Płeć	Odpowiedzi (%)						
		1	2	3	4	5	6	7
Małe	♂	0,0	0,0	45,7	74,3	51,4	48,6	65,7
	♀	7,1	0,0	64,3	71,4	50,0	57,1	57,1
	ogółem	2,0	0,0	51,0	73,5	51,0	51,0	63,3
Duże	♂	0,0	15,4	19,2	61,5	76,9	59,6	51,9
	♀	0,0	3,6	32,1	75,0	82,1	57,1	50,0
	ogółem	0,0	11,3	23,8	66,3	78,8	58,8	51,3

1 – „nie zaobserwowałem/łam tego typu zachowań”; 2 – „nawet jeśli tak, to jakie to ma znaczenie?”; 3 – „tak, na przykład podczas doju”; 4 – „tak, na przykład spożywając paszę”; 5 – „tak, na przykład w kontakcie z innymi krowami”; 6 – „tak, na przykład w kontakcie z człowiekiem”; 7 – „tak, mogąc korzystać z pastwiska/wybiegu”

Literatura: 1. Adamczyk K., 2018 – Dairy cattle welfare as a result of human-animal relationship – a review. *Annals of Animal Science* 18, 601-622. 2. Bomzon A., 2011 – Pain and stress in cattle: a personal perspective. *Israel Journal of Veterinary* 66, 12-20. 3. Broom D.M., 2014 – Sentience and animal welfare. CABI, Wallingford. 4. Farm Animal Welfare Council (FAWC). 2009 – Farm animal welfare in Great Britain: past, pres-

ent and future. London, <http://www.fawc.org.uk>. 5. Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS). 2018 – Postawy wobec zwierząt. Komunikat z Badań, 112/2018. Maszynopis, Warszawa, 17. 6. Mellor D.J., Beausoleil N.J., Littlewood K.E., McLean A.N., McGreevy P.D., Jones B., Wilkins C., 2020 – The 2020 Five Domains Model: including human–ani-

mal interactions in assessments of animal welfare. *Animals* 10:1870. 7. Welfare Quality® (WQ). 2009 – Welfare Quality® assessment protocol for cattle. Welfare Quality® Consortium, Lelystad, Netherlands. 8. Zwierkowska D., Adamczyk K., 2021 – Antropomorfizacja zwierząt – dylemat współczesnych relacji człowiek-zwierzę. *Przegląd Hodowlany* 4, 25-29.

Assessment of human–animal relationships on dairy farms – part two

Summary

The sentience of farm animals is the fundamental criterion for assessing their welfare. Apart from minimizing animals' pain and suffering (the Five Freedoms) increasing emphasis is placed on positive manifestations of human–animal relationships. Therefore the aim of the study was to learn the opinions of people working with dairy cattle on a daily basis regarding the ability of these animals to experience both negative and positive reactions in this context. The survey conducted among 130 individuals revealed that the respondents not only pay considerable attention to animals' pain and distinguish it from their psychological suffering, but also perceived positive emotions in cattle. As sources of pleasure for these animals, the respondents mainly indicated the pleasure of consuming feed, spending time in a cattle run or pasture, and social relations in a group of animals, but also human–animal relationships.

KEY WORDS: welfare, human–animal relationships, animal suffering

Trzoda chlewna w Polsce. Edukacja rolnicza

Historia edukacji rolniczej na ziemiach polskich

Anna Rekiel

**Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie,
Instytut Nauk o Zwierzętach**

Oświata rolnicza w Polsce ma ponad 400-letnią tradycję, natomiast geneza kształcenia rolniczego sięga XVIII w., kiedy to Józef i Kazimierz Czartoryscy założyli szkołę dla ekonomów i administratorów. Prace Komisji Edukacji Narodowej pod koniec XVIII zakładały działania na rzecz oświaty rolniczej w Polsce – stworzono projekt uczenia rolnictwa we wszystkich typach szkół, jednak z braku kadry, nie wszędzie go wdrożono. Okres rozbiorów opóźnił rozwój oświaty rolniczej na ziemiach polskich. Pod koniec XIX wieku w zaborze austriackim i pruskim pojawiły się zorgani-

zowane formy oświaty rolniczej, a na początku XX w. już we wszystkich zaborach nastąpił pewien rozwój szkolnej i pozaszkolnej oświaty rolniczej. Pod koniec XIX w. powstała koncepcja założeń organizacyjno-programowych szkoły rolniczej oraz koncepcja modelu ludowej szkoły rolniczej – powstały teoretyczne podstawy działalności przysposobienia rolniczego oraz tworzenia nowoczesnej uczelni rolniczej i systemu oświaty rolniczej. Uzasadniono znaczenie oświaty rolniczej i służby rolnej dla rozwoju rolnictwa, jako że rozumiano już wtedy, jak wielką rolę odgrywa kształcenie praktyczne w procesie wychowania i przygotowania do zawodu rolniczego. Istotną rolę w rozwoju edukacji rolniczej w Polsce odegrała Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie (SGGW) – najstarszy i największy ośrodek tego typu w Polsce, którego początki sięgają 23 września 1816 r., kiedy to utworzono Instytut Agronomiczny w Marymoncie. W ramach Instytutu powstał także Rządowy Instytut Weterynarii, a całość w 1840 r. przekształcono w Instytut Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa. Ówczesny Instytut przeniesiono najpierw do Puław, a potem do Rosji. Do Warszawy Szkoła wróciła w 1918 r. Wraz z odzyskaniem niepodległości, w 1919 roku uczelnia została upaństwowiona i przemianowana na Szkołę Główną Gospodarstwa Wiejskiego. Problematyką wychowania do pracy w rolnictwie zajmowali się w niej